

Twenty-Fourth Annual Yeshiva University in Israel
HAUSMAN/STERN KINUS TESHUVA LECTURE

"עפר אני בחיי, והלבנון באדיר יפול"
HUMILITY AND PRIDE IN THE CONTEXT OF TESHUVA

Rabbi Dr. Aharon Lichtenstein
Rabbi Henoch and Sarah D. Berman Professor of Talmud
Rosh Kollel and Director, Gruss Institute

(1) בראשית פרק ג

(ה) כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע: (ו) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל:

(2) תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף קט עמוד א

דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא וכו'. מאי עבוד? אמרי דבי רבי שילא: נבנה מגדל ונעלה לרקיע, ונכה אותו בקרדומות, כדי שיזובו מימיו, מחכו עלה במערבא: אם כן ליבנו אחד בטורא! (אלא) אמר רבי ירמיה בר אלעזר: נחלקו לשלש כיתות, אחת אומרת: נעלה ונשב שם, ואחת אומרת: נעלה ונעבוד עבודה זרה, ואחת אומרת: נעלה ונעשה מלחמה.

(3) שיר השירים רבה פרשה א אות ט

א"ר מתנא מה שעשת חכמה עטרה לראשה עשת ענוה סנדל לעקבה, מה שעשת חכמה עטרה לראשה שנאמר (תהלים קיא) ראשית חכמה יראת ה' עשת ענוה סנדל לעקבה שנאמר (משלי כב) עקב ענוה יראת ה'.

(4) תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ד עמוד ב

א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחי: כל אדם שיש בו גסות הרוח - כאילו עובד עבודת כוכבים, כתי' הכא: +משלי טז+ תועבת ה' כל גבה לב, וכתוב התם: +דברים ז+ ולא תביא תועבה אל ביתך. ורבי יוחנן דידיה אמר: כאילו כפר בעיקר, שנאמר: +דברים ח+ ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו'. ר' חמא בר חנינא אמר: כאילו בא על כל העריות, כתי' הכא: תועבת ה' כל גבה לב, וכתוב התם: +ויקרא יח+ כי את כל התועבות האלו וגו'. עולא אמר: כאילו בנה במה, שנאמר: +ישעיהו ב+ חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, אל תיקרי בְּמָה אלא בְּמָה.

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ה עמוד א

אזהרה לגסי הרוח מנין? אמר רבא אמר זעירי: +ירמיהו יג+ שמעו והאזינו אל תגבהו. רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא: +דברים ח+ ורם לבבך ושכחת, וכתוב: +דברים ח+ השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך, וכדרבי אבין אמר רבי אילעא, דאמר רבי אבין אמר רבי אילעא: כל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא בלא תעשה.

דרש רב עורא, זמנין אמר לה משמיה דרב אסי, זמנין אמר לה משמיה דרב אמי: כל אדם שיש בו גסות הרוח - לסוף מתמעט, שנאמר: +איוב כד+ רומו מעט; ושמא תאמר: ישנו בעולם? ת"ל: ואיננו; ואם חוזר בו - נאסף בזמנו כאברהם אבינו, שנאמר: +איוב כד+ והומכו ככל יקפצון, כאברהם יצחק ויעקב דכתיב בהו +בראשית כד+ בכל +בראשית כז+ מכל +בראשית לב+ כל, ואם לאו - +איוב כד+ וכראש שבולת ימלו. מאי וכראש שבולת? רב הונא ורב חסדא, חד אמר: כי סאסא דשיבלתא, וחד אמר: כשיבולת עצמה. בשלמא למאן דאמר כי סאסא דשיבלתא, היינו דכתיב וכראש שבולת, אלא למאן דאמר כי שובלתא עצמה, מאי וכראש שבולת? אמר רב אסי, וכן תנא דבי רבי ישמעאל: משל לאדם שנכנס לתוך שדהו, גבוהה גבוהה הוא מלקט.

+ישעיהו נז+ ואת דכא ושפל רוח - רב הונא ורב חסדא, חד אמר: אתי דכא, וחד אמר: אני את דכא. ומסתברא כמ"ד אני את דכא, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, ולא גבה הר סיני למעלה. א"ר יוסף: לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, (והניח כל אילנות טובות והשרה שכינתו בסנה).

א"ר אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - ראוי לגדעו כאשירה, כתיב הכא: +ישעיהו י"ו+ ורמי הקומה גדועים, וכתוב התם: +דברים ז+ ואשיריהם תגדעון.

וא"ר אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - אין עפרו ננער שנא': +ישעיהו כו+ הקיצו ורננו שכני עפר, שכבי בעפר לא נאמר אלא שכני עפר, מי שנעשה שכן לעפר בחייו.
ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - שכנה מיללת עליו, שנאמר: +תהלים קלח+ וגבוה ממרחק יידע.

דרש רב עזריא, ואיתימא רבי אלעזר: בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם - גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב"ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנא': +תהלים קלח+ כי רם ה' ושפל יראה.

אמר רב חסדא, ואיתימא מר עוקבא: כל אדם שיש בו גסות הרוח - אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנא': +תהלים קא+ מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל. איכא דמתני לה אמספרי לשון הרע, שנא': מלשני בסתר רעהו אותו אצמית.

א"ר אלכסנדר: כל אדם שיש בו גסות הרוח - אפילו רוח קימעה עוכרתו, שנאמר: +ישעיהו נז+ והרשעים כים נגרש, ומה ים שיש בו כמה רביעיות - רוח קימעה עוכרתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת - עאכ"ו.

א"ר חייא בר אשי אמר רב: ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית. א"ר הונא בריה דרב יהושע: ומעטרא ליה כי סאסא לשבולתא. אמר רבא: בשמתא דאית ביה, ובשמתא דלית ביה.

(5) רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה ד - ה

(ד) מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים ועושה צדקה כפי כחו ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עון מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח.

(ה) ושבח גדול לשב שיתודה ברבים ויודיע פשעיו להם ומגלה עבירות שבינו לבין חבריו לאחרים ואומר להם אמנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו כך וכך והריני היום שב ומתנחם, וכל המתגאה ואינו מודיע אלא מכסה פשעיו אין תשובתו גמורה שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח, במה דברים אמורים בעבירות שבין אדם לחבירו אבל בעבירות שבין אדם למקום אינו צריך לפרסם עצמו ועזות פנים היא לו אם גילם, אלא שב לפני האל ברוך הוא ופורט חטאיו לפניו ומתודה עליהם לפני רבים סתם וטובה היא לו שלא נתגלה עונו שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה.

השגת הראב"ד/ במה דברים אמורים בעבירות שבין אדם לחבירו. א"א וכן עבירות המפורסמות ומגולות אע"פ שאינן עם חבירו שכמו שנתפרסם החטא כך צריך לפרסם התשובה ויתבייש ברבים.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ה הלכה א - ג

(א) רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו, הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא פן ישלח ידו.

(ב) אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומה"ע ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות, ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה, הוא שירמיהו אמר מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה, הוא שכתוב אחריו מה יתאוונן אדם חי וגו', וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב אחריו נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה וגו'.

(ג) ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים, וכתוב ראה אנכי נותן לפניכם היום, כלומר שהרשות בידכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים, ומפני זה הענין נאמר מי יתן והיה לבבם זה להם, כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ז

(א) הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא.
(ב) לעולם יראה אדם עצמו כאילו הוא נוטה למות ושמה ימות בשעתו ונמצא עומד בחטאו לפיכך ישוב מחטאיו מיד, ולא יאמר כשאזקין אשוב שמה ימות טרם שיזקין, הוא ששלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים.

(ג) אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה כגון זנות וגזל וגניבה, אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה, ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה שבזמן שאדם נשקע באלו קשה הוא לפרוש מהם, וכן הוא אומר יעזוב רשע וגו'.

(ד) ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה, אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם, ולא עוד אלא ששכרו הרבה שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו, אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו, כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם.

(ה) כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבתי עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך וגו'.

(ו) גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך, ונאמר ולא שבתם עדי נאם ה', ונאמר אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב, כלומר אם תחזור בתשובה בי תדבק, התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שנאו לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד, וכן אתה מוצא שבלשון שהקב"ה מרחיק החוטאים בה מקרב את השבים בין יחיד בין רבים, שנאמר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, ונאמר ביכניו ברשעתו כתבו את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו, אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני וגו', וכיון ששב בגלותו נאמר בזרובבל בנו ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה' ושמתיך כחותם.

(ז) כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל שנאמר עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, צועק ואינו נענה שנאמר כי תרבו תפלה וגו' ועושה מצות וטורפין אותן בפניו שנאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי, מי גם בכם ויסגר דלתים וגו', והיום הוא מודבק בשכינה שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם, צועק ונענה מיד שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה, ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה שנאמר כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ולא עוד אלא שמתאווים להם שנאמר וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות.

(ח) בעלי תשובה דרכן להיות שפלים וענוים ביותר, אם חרפו אותן הכסילים במעשיהם הראשונים ואמרו להן אמש היית עושה כך וכך ואמש היית אומר כך וכך, אל ירגישו להן אלא שומעין ושמחים ויודעין שזו זכות להם, שכל זמן שהם בושים ממעשיהם שעברו ונכלמים מהן זכותם מרובה ומעלתם מתגדלת, וחטא גמור הוא לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים או להזכירן לפניו כדי לביישו, או להזכיר דברים וענינים הדומין להם כדי להזכירו מה עשה, הכל אסור ומוזהר עליו בכלל הונית דברים שהזהירה תורה עליה שנאמר ולא תונו איש את עמיתו.

(6) תהלים פרק ח

(א) למנצח על הגתית מזמור לדוד : (ב) יי אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים : (ג) מפי עוללים וינקים יסדת עז למען צורריך להשבית אויב ומתנקם : (ד) כי אראה שמך מעשי אצבעתיך ירח וכוכבים אשר כוננתה : (ה) מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו : (ו) ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו : (ז) תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו : (ח) צנה ואלפים כלם וגם בהמות שדי : (ט) צפור שמים ודגי הים עבר ארחות ימים : (י) יי אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ :

(7) מחזור ליום הכפורים - תפלת נעילה

מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקנו מה ישועתנו מה כחנו מה גבורתנו. מה נאמר לפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל כי רב מעשיהם תהו וימי חייהם הבל לפניך. ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל :

אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמד לפניך. כי מי יאמר לך מה תפעל. ואם יצדק מה יתן לך: ותתן לנו יהוה אלהינו באהבה את יום הכפרים הזה קץ ומחילה וסליחה על כל עונותינו למען נחדל מעשק ידינו ונשוב אליך לעשות חקי רצונך בלבב שלם: ואתה ברחמיך הרבים רחם עלינו כי לא תחפץ בהשחתת עולם. שנאמר דרשו יהוה בהמצאו קראהו בהיותו קרוב: ונאמר יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישב אל יהוה וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלח:

(8) תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נו עמוד א – עמוד ב

כי מטא להתם, אמר: שלמא עלך מלכא, שלמא עלך מלכא! א"ל: מיחייבת תרי קטלא, חדא, דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא! ותו, אי מלכא אנא, עד האידינא אמאי לא אתית לגבאי? א"ל: דקאמרת לאו מלכא אנא, איברא מלכא את, דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך, דכתיב: +ישעיהו י'+ והלבנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך, דכתי: +ירמיהו ל'+ והיה אדירו ממנו וגו', ואין לבנון אלא ביהמ"ק, שנאמר: +דברים ג'+ החר הטוב הזה והלבנון

(9) רש"י בראשית פרק יב פסוק ה

(ה) אשר עשו בחרן - שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאו. ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם, כמו (שם לא א) עשה את כל הכבוד הזה, (במדבר כד יח) וישראל עושה חיל, לשון קונה וכונס:

(10) תהלים פרק קלט

(א) למנצח לדוד מזמור יי חקרתני ותדע: (ב) אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק: (יד) אודך על כי נוראות נפילתי נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד:

(11) תלמוד בבלי מסכת יומא דף פו עמוד ב

אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר +הושע יד'+ שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך. הא עון מזיד הוא, וקא קרי ליה מכשול. איני? והאמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות, שנאמר +יחזקאל לג'+ ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם (חיה) [הוא] יחיה! - לא קשיא; כאן - מאהבה, כאן - מיראה.

(12) שמות פרק לג

(יב) ויאמר משה אל יי ראה אתה אמר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני: (יג) ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה: (יד) ויאמר פני ילכו והנחתי לך: (טו) ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה: (טז) ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה:

(יז) ויאמר יי אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם: (יח) ויאמר הראני נא את כבודך: (יט) ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם יי לפניך ונחתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם: (כ) ויאמר לא תוכל לראת את פני כי לא יראני האדם וחי: (כא) ויאמר יי הנה מקום אתי ונצבת על הצור: (כב) והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי: (כג) והסרתי את כפי וראית את אחרי ופני לא יראו:

(13) דברים פרק ח

(יא) השמר לך פן תשכח את יי אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו וחקתיו אשר אנכי מצוך היום: (יב) פן תאכל ושבעת ובתים טבים תבנה וישבת: (יג) ובקרך וצאנך ירבין וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה: (יד) ורם לבבך ושכחת את יי אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים: (טו) המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרוב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש: (טז) המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחריתך: (יז) ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה: (יח) וזכרת את יי אלהיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתיך כיום הזה: